

Otoczony obfitością nicości. Antropologia rzeczy w zbiorze esejów Andrzeja Stasiuka *Wschód* (2014)

Agnieszka Janiec-Nyitrai (Budapešť)

Abstrakt

Celem tekstu jest analiza zbioru esejów polskiego pisarza Andrzeja Stasiuka *Wschód* (2014) w kontekście szeroko pojętej antropologii rzeczy. Stasiuk w swoich esejach poświęca uwagę najważniejszym problemom współczesności – zwraca uwagę na zmiany relacji między człowiekiem a przedmiotem, w negatywny sposób ocenia dominujący obecnie konsumpcyjny styl życia, za pośrednictwem oryginalnego podejścia do świata przedmiotów analizuje stosunek współczesnego człowieka do przeszłości. Pokazuje przedmioty, które mogą być „milczącymi świadkami” tragicznych, traumatycznych zdarzeń, np. holocaustu. Polski eseista bacznie obserwuje również zmiany zachodzące w kulturze Europy Środkowej po roku 1989. Ważne miejsce zajmują w jego esejach także kwestie autentyczności i prawdziwości ludzkiego życia, a właśnie stosunek człowieka do przedmiotów odzwierciedla pewne zmiany, które da się na tej płaszczyźnie zauważyć. Na podstawie analizy poszczególnych esejów autorka spróbuje również scharakteryzować antropologię rzeczy w pojęciu Andrzeja Stasiuka.

Klíčová slova

Andrzej Stasiuk; współczesna literatura polska; antropologia rzeczy

Abstract

Surrounded by the Abundance of Nothingness. Anthropology of Things in Andrzej Stasiuk's Essay Collection *East* (2014)

The aim of the paper is to analyze the collection of travel essays *East* (2014) written by Polish writer Andrzej Stasiuk in the context of the broadly conceived anthropology of things. Stasiuk in his essayistic texts, touches upon the most fundamental problems of the present times - he perceives the transformation of human relationship to things, negatively evaluates the growing consumer style of life, and he also analyzes the human relationship to the past through the peculiar anthropology of things. He depicts objects that can be "silent witnesses" to tragic, traumatic events such as the Holocaust. Last but not least, the Polish essayist also follows the transformations of Central European society after 1989. Important questions concerning the authenticity and truth of human life are also touched upon in the paper. The human attitude to things reveals certain changes in society that can today be traced. Based on the analysis of individual texts, the author of the study will also try to characterize Stasiuk's anthropology of things.

Key words

Andrzej Stasiuk; contemporary Polish literature; anthropology of things

Wstęp

Celem artykułu jest przybliżenie ontologii i antropologii przedmiotów w esejach podróżniczych Andrzeja Stasiuka *Wschód* (2014). Przedmioty występują w tekście polskiego pisarza w rozmaitych konfiguracjach: jako towary, produkty i rzeczy oraz pełnią rozmaite funkcje, niemal zawsze jednak stają się punktem wyjścia do rozważań filozoficznych, podejmujących najważniejsze, fundamentalne pytania dotyczące obecności człowieka we współczesnym świecie. Podróże i obserwowanie nowego są dla Stasiuka jedynie impulsem do dalszych eksploracji mechanizmów rządzących społeczeństwem, do badań przeszłości, ludzkiej pamięci, przemian człowieka wystawianego na działania polityki, historii i kultury, chociaż mówi, że interesuje go geografia i świat sprzed pojawienia się człowieka. Podróżopisarstwo Stasiuka jest więc czymś więcej niż tylko przemierzaniem nieznanego dotąd przestrzeni, staje się podróżą w głąb świata, przepelnionego właśnie przedmiotami, które, jako wytwory ludzkich rąk, są w stanie ujawnić o wiele na temat kondycji współczesnego człowieka.

Norweski badacz i teoretyk kultury materialnej Bjørnar Olsen podkreśla, że rzeczy materialne współistnieją w świecie na równych prawach, jak ludzie, rośliny i zwierzęta,¹ a więc badanie ich pozwala odsłonić wiele nowych, nieznanych współzależności istniejących w kulturze. Stasiuk zdaje się być niezwykle wyczulony na owe ukryte współzależności i intuicyjnie podąża w kierunku dającego się od kilkunastu lat zaobserwować we współczesnej humanistyce „zwrotu ku rzeczom”. Radykalną postać ów „zwrot ku rzeczom” przyjmuje np. w pracach polskiej badaczki Ewy Domańskiej. Postuluje ona potrzebę powstania humanistyki nie-antropocentrycznej.² Jednak w przypadku esejów Stasiuka ze zbioru „Wschód” uzasadnione wydaje się być pozostanie przy antropocentrycznej perspektywie, dlatego punktem wyjścia będzie dla nas antropologia przedmiotów w rozumieniu Tomasza Rakowskiego,³ czyli pozostająca w ramach badania związków i powiązań między rzeczami a człowiekiem.

Trzeba pamiętać, że rzeczy, przedmioty otaczające ludzi przestały już być wyłącznie epi-fenomenami, zjawiskami wtórnymi, nie są już tylko funkcją pewnych zjawisk społecznych i kulturowych, ale same mają pewnego rodzaju moc sprawczą wobec człowieka, kształtują jego postawy i zachowania, jednocześnie zdradzając wiele o samym współczesnym człowieku uwikłanym w pułapki konsumpcjonizmu i tęskniącym jednocześnie za czymś oryginalnym, niepowtarzalnym. Rzeczy według Joanny Szydłowskiej: „*Mogą być ważnym elementem podmiotowej i zbiorowej tożsamości, konstruować przestrzeń pamięci, a wchodząc w różnorakie interakcje z ludźmi, budować perspektywę do refleksji nad ich znaczeniem, wytwarzaniem, używaniem, konsumowaniem, udomawianiem, rozdawaniem, pozbywaniem się, narratywizowaniem.*”⁴

1 OLSEN, Bjørnar: *W obronie rzeczy. Archeologia i ontologia przedmiotów*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich PAN, 2013, s. 19.

2 DOMAŃSKA, Ewa: *Humanistyka nie-antropocentryczna a studia nad rzeczami*. *Kultura Współczesna*, 2008, nr 3, s. 10–13.

3 RAKOWSKI, Tomasz: *Antropologia rzeczy: wprowadzenie*. *Kultura Współczesna*, 2008, nr 3, s. 7–8.

4 SZYDŁOWSKA, Joanna: *Retoryka rzeczy a proces zadomowienia w przestrzeniach pojattańskiego Okcydentu*. *Anthropos*, 2011, nr 16–17, s. 127.

„Powrót do rzeczy” lub „zwrot ku materialności” jest według Ewy Domańskiej naturalną reakcją na panujący w humanistyce dyskurs dekonstruktywizmu, konstruktywizmu i narratywizmu.⁵ Właśnie w zbiorze esejów Andrzeja Stasiuka da się doskonale zaobserwować ów powrót do rzeczy oraz jednoczesny powrót do rzeczywistości i do osadzonych w niej doświadczeń. Jeśli spojrzymy na pisarstwo Stasiuka w dłuższej perspektywie, wtedy okaże się, że pisarz w swoich wcześniejszych tekstach ów zwrot w humanistyce znacznie wyprzedził, a eseje ze zbioru „Wschód” dopełniają i zwińczają drogę Stasiuka ku przedmiotom.⁶

W niniejszym artykule zaproponuję typologię „*obfitości nicości*”⁷ i postaram się uporządkować „*wysypisko cudów*” (s. 247), jak obrazowo pisze Stasiuk o przedmiotach i rzeczach,⁸ które widzi podczas swoich peregrynacji po Polsce, Rosji i Mongolii. Postaram się przedstawić relację między ludźmi a przedmiotami, ów nierozzerwalny związek, który według Marka Krajewskiego realizuje się na wszystkich poziomach człowieczeństwa.⁹

Współczesny postświat podróbkę (s. 29) kontra dawny świat antykonsumpcji (s. 63)

Jedną z cech nowoczesności jest nadmiar, jednorazowość i masowość. Symbolizują ją wszechobecni Chińczycy i ich towary, które pozbawione są osobowości. Przedmiot staje się produktem, staje się bezosobowy, jest produkowany w milionach egzemplarzy, a każdy z nich jest w pewnym sensie nieautentyczny. Produkty te przypominają falsyfikaty, są wytwarzane w ilościach przypominających nieskończoność (s. 189). Stasiuk demaskuje zwodnicze piękno masowej produkcji, jej kiczowatość i kłamliwość: „*Wehodge do tych blaszanych bud wypełnionych badiwiem i paździerzem i bładzę pośród fantomów, pośród odbić i mamień. Zaraz się gubię, bo wszystko jest podobne, nieoczywiste i pełne tego półciemnego blasku, tej oszukańczej poświaty, w której nie sposób dostrzec prawdziwych kształtów i kolorów rzeczy*” (s. 63).

- 5 DOMAŃSKA, Ewa: *Problem rzeczy we współczesnej archeologii*. In: KOWALEWSKI, Jacek – PIASEK, Wojciech – ŚLIWA, Marta (eds.): *Rzeczy i ludzie. Humanistyka wobec materialności*. Olsztyn: Instytut Filozofii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, 2008, s. 31.
- 6 Ze względu na ograniczenia objętości tekstu temat ten jedynie sygnalizuję, zapewne warto by prześledzić wcześniejszą twórczość Stasiuka właśnie w kontekście antropologii przedmiotów, ale wykracza to poza ramy mojego artykułu.
- 7 STASIUK, Andrzej: *Wschód*. Wołowiec: Czarne, 2014, s. 228. Kolejne cytaty z książki i odnośniki do niej zaznaczone są bezpośrednio w tekście w nawiasie kwadratowym z podaniem numeru strony.
- 8 Na użytek tego artykułu będę traktować *rzeczy* i *przedmioty* synonimicznie, choć świadoma jestem pewnego uproszczenia z tym związanego, jednakże heideggerowskie rozróżnienie między owymi pojęciami (rzeczy jako obiekty użyteczne, charakteryzujące się poręcznością, narzędzia i przedmioty jak byty-tylko-obecne, obiekty materialne, obserwowane z dystansu i reprezentowane, por. HEIDEGGER, Martin: *Rzecz*. Odczyty i rozprawy. Kraków: Aletheia, 2002, s. 145–164), wprowadziłyby jedynie, jak mi się wydaje, niepotrzebne zamieszanie pojęciowe. Dlatego pojęciem *przedmiot* używam w rozumieniu polskiego badacza Marka Krajewskiego jako „*rzecz wykonaną przez człowieka*”. Por. KRAJEWSKI, Marek: *Przedmiot, który uczłowiecza...* Kultura Współczesna, 2008, nr 3, s. 43.
- 9 KRAJEWSKI, Marek: *Przedmiot, który uczłowiecza...* Op. cit., s. 44.

Kupujący ludzie poruszają się jak zaprogramowane roboty, są zahipnotyzowani, odurzeni zapachem sztucznego kauczuku i impregnatów. Nadmiar jest tylko janusową twarzą ubóstwa, bowiem bieda u Stasiuka często przybiera formę nietrwałości, a sama rzeczywistość jawi się jako fatamorgana.¹⁰

Przedmioty zdradzają problemy współczesnego człowieka z rozchwianą, niestabilną tożsamością. Obserwując prostych chłopaków z Podlasia, Stasiuk dostrzega ich brak zakotwiczenia w rzeczywistości, ich niepewność i tymczasowość.

„Byli dziwnie ubrani. Zwłaszcza chłopaki. Pstrokato i od Sasa do Lasa. [...] Ale to był pewnie lumpeks lub tania chińszczyzna. Wszystko jakieś niedobre, niedopasowane, jakby znalezione. Z napisami, naszywkami i hasłami wszechświatowego wirtualu. [...] aniołowie postnowoczesnej ikonosfery. Szli przez oplotki i kartofliska, pod niebem Syberii w dresiarzskich szarawarach i kapotach ostemplowanych emblematami globalnej wspólnoty. Przez piachy po kostki w kitajskich reebokach. Stare drewno, piach i potem od razu ten postświat podróbek” (s. 29).

Jednocześnie ubrania zdradzają cały ogrom zmian cywilizacyjnych – ludzie chcą stać się częścią zachodniego świata, pociąga ich globalna wspólnota, ale jednocześnie wszystko jest prowizoryczne, tanie, wszystko jest podróbką – zmiana jest jedynie powierzchowna, ubranie staje się schronieniem przed beznadzieją własnej egzystencji. Stasiuk pisze o ziejącej pustce po komunizmie, która zostaje naprędce wypełniana tanimi towarami z Chin. Młodzi ludzie pragną nadążyć za zmianami w świecie, ale wciąż są w pewien sposób zacofani, zadowolają się produktami zastępczymi, a nie autentycznymi.

Sam Stasiuk widzi siebie jako „dziecko niedoboru i reglamentacji” (s. 63), uważa się za syna świata antykonsumpcji (s. 63). Dlatego też pragnie jechać na Wschód, gdzie nadmiar nie zasłania tego, co najistotniejsze, gdzie wśród śmieci, kurzu, brudu i piasku wyłania się i objawia pewna prawda o świecie (s. 114). Ważny wymiar ma w tym kontekście doświadczanie nicości, bezkresu niewypełnionego rzeczami.¹¹ Stasiuk wspomina swoje dzieciństwo, kiedy brak rzeczy sprawiał, iż ludzie nie byli niewolnikami konsumpcji, a teraz pragną zrekompensować sobie dawny brak nadmiarem, ale nadmiar ten jest biedny, tani, smętny i banalny: „Torby w kratę i plastik udający skórę. Zwaly tego wszystkiego. Tej jednorodowości, która niesie pociechę najuboższym. Jakby dobrze powiało, toby fruowało to w niebo jak u jakiegoś dzikiego Chagalla: gacie, rajtki, biusthaltery, dżins, chemiczna koronka, cekiny, złociste badziewko, obcasiki, pompy i lampasy, tygrysie futra z węglowodorów, wszystko w niebo” (s. 79).

Jest to bieda, która wypływa z nadmiaru, ze zbędności przedmiotów. Autentyczne ubóstwo według Stasiuka potrafiło uruchomić wyobraźnię, ascetyzm sprawiał, że ludzie żyli w pewien sposób pełniej, ponieważ łatwiej potrafili uciekać w marzenia (s. 178). Przedmioty w dawnych czasach były rzeczami wielokrotnego użytku, często mogły występować w innej roli niż była im pierwotnie przypisana. Wszystko mogło być użyteczne, przydatne, wystarczyło tylko być pomysłowym i otworzyć się na wielki potencjał każdego przedmiotu. Dziecięcą fascynację światem rzeczy można dostrzec w opisie zawartości kredensu u wujostwa: „Gumki i blaszki, zgasłe na wieki latarki z kolorowymi szkiełkami, resztki mecha-

10 COBEL-TOKARSKA, Marta: *Bieda Europy Środkowej w narracjach Andrzeja Stasiuka*. Kultura i społeczeństwo, 2012, nr 1, s. 57–58.

11 BERNACKI, Marek: *Andrzeja Stasiuka przestrzenne doświadczenia Nicości: zapiski z wyprawy mongolskiej*. Postscriptum Polonistyczne, 2014, nr 1 (31), s. 85–88.

nizmów, oddzielne sztuce i końcówki do robienia kielbasy albo kruchych ciastem, potem nożyki, osetki, klamerki, cyna i kalafonia, czernidło i klej, paski do zegarków z małymi kompasami, płaskie baterie, soczewki, błękitna farba do pościeli, pomarańczowe wentyle, klapczaki, kapsłownice i korkociągi, istna robinsonia i samowystarczalność domu z pogranicza” (s. 43).

Przedmioty służyły człowiekowi, były człowiekowi poddane, a z drugiej strony człowieka nie można było pojąć bez przedmiotów, które człowieka otaczają.¹² Współczesny nadmiar przeciwnie – blokuje wyobraźnię, zakleja umysł, wypełnia wszystko cynfolią, pozłotkiem, podażą i dystrybucją (s. 187), więzi człowieka i ogranicza go.

Stasiuk opisuje szczegółowo chiński sklep, wypełniony towarami, których przeznaczenie, oprócz samego istnienia, pozostaje tajemnicą (s. 227). Jest to swego rodzaju mikroświat, przepelniony tym, co zbędne. Jest to wysypisko tanich, nikomu niepotrzebnych cudów (s. 274), które jednak znajdują swoich nabywców. Stasiuk wyjaśnia powód swoich peregrynacji do chińskich sklepów: „Po to tu przyjeżdżałem. Dla nauki. Żeby oglądać przedmioty, których żywot jest niekonieczny i chwilowy, bo zaraz się rozkruszą, rozkleją, złamią, rozlecą, zbiegną i rozciągną, ale na ich miejsce czekają już następne, stoją w niekończącej się kolejce, aby zastąpić martwych towarzyszy i koić człowieczą samotność, sycić nasz wzrok i dotyk, i pragnienie posiadania” (s. 228).

Każdy przedmiot zawiera w sobie jednorazowość, prowizoryczność, jest to „obfitość nicości” (s. 228), która przytłacza, ale także pełni funkcje terapeutyczne – koi frustracje, niweluje niepowodzenia. Cykl wybierania, kupowania i zużywania tłumi ludzki lęk przed śmiercią, przed przemijaniem, jest tanim lekarstwem na całe zło świata. Jednakże przedmioty te jedynie napędzają pragnienia, generują dalszą chęć kupowania, przez nie człowiek już nigdy nie zazna ukojenia ani zaspokojenia (s. 229). Pewnym przedobrazem chińskich sklepów są dla Stasiuka jarmarki i odpusty z czasów jego dzieciństwa, które służyły wyrwaniu człowieka z codzienności i powszedniości. Jednakże chińskie sklepy, cały czas obecne w kulturowym krajobrazie współczesnego świata, same stają się codziennością i powszednią. Tym samym eseje Stasiuka stają się opowieścią o ludzkim nienasyceniu, o żądzy posiadania, o niespełnieniu.

Przedmioty nasiąknięte zapachami i ciężkie (s. 12)

W esejach Stasiuka ważne miejsce zajmuje również stosunek do przeszłości. Skomplikowana, zapętlona przeszłość Europy Środkowej i Europy Wschodniej jest obecna także w sferze materialnej. Przeszłość nie jest czymś, co przemija, kończy się, ale, jak pisze Olsen, nie zostaje z tyłu, gromadzi się i składa się na stającą się terażniejszość.¹³ Przedmioty są właśnie łącznikami między tym, co było, a tym, co jest. Stają się świadectwem przeszłości. Często są to rzeczy porzucone, zabrane, ukradzione, przedmioty odsunięte na dalszy plan, przedmioty, które stają się „ocalałymi zbędnościami przeszłości”.¹⁴ Artefakty

12 RAKOWSKI, Tomasz: *Antropologia rzeczy: wprowadzenie*. Op. cit., s. 7.

13 OLSEN, Bjørnar: *W obronie rzeczy. Archeologia i ontologia przedmiotów*. Op. cit., s. 196.

14 Tamże, s. 255.

te upodabniają się do palimpsestu. Są w nich obecne kolejno nakładające się na siebie warstwy, są jak pień drzewa, który stopniowo obrasta w słoje. Przedmioty wydają się być także wyznacznikami płynącego czasu,¹⁵ zużywają się, zmieniają z potrzebnych niepotrzebne, aby potem znów stać się użytecznymi. Wchłaniają w siebie upływające życie. Tak jest na przykład ze sklepowymi ladami i szafami, które pozostały z lemkowskijskiej wsi: „*Drewno i sklejką były tłuste od dotyku rąk i rzeczy, nasiąknięte zapachami i ciężkie. Życie w nie weszło i zastęzło. Warstwy życia: lemkość, komunizm i teraz my, spoceni od tego ciężaru*” (s. 12). Stare, zużyte przedmioty przypominają bursztyn, w którym została zatrzymana przeszłość, są niemym świadkiem i świadectwem przeszłości. W podobny sposób cudem ocalałe przed historią są belki z lemkowskijskich chałup. Na belkach tych wyrte były daty, trójramienne krzyże i symbole solarne (s. 13). Właśnie te belki stały się budulcem stodoł i pegeerowskijskich zabudowań, tworząc dziwny palimpsest, w którym elementy starych cerkwi i lemkowskijskich chałup stawały się podstawą nowego systemu (s. 33). Dochodziło do przedziwnego recyklingu rzeczy, coś, co odrzucone, zniszczone zmieniało się w nowe.

Przedmioty odzwierciedlają przemiany społeczne, są jak lustra, w których przegląda się czas. Stasiuk pokazuje zmianę systemu politycznego i zmiany społeczne właśnie z wykorzystaniem materialności przedmiotów i zawartych w niej znaczeń. Obrazowo pokazuje transformacje po 1989 roku: „*W tamtych dniach chłopci zajeżdżali ciągnikami i ładowali na przyczepy kolehozową graciarnię: resztki maszyn, narzędzi, kawałki różnych sprzętów, zwoje kabli, blaszane beczki, gumowe węże, miazgę kolektywizmu, z której indywidualizm potrafił jeszcze sklecić coś przydatnego*” (s. 33).

Znowu pojawia się motyw recyklingu rzeczy, ich ponownego użycia. Pojawia się pewnego rodzaju szacunek do przedmiotu, przedmiotu, który można ponownie wykorzystać. Bardzo wyraźnie rysuje się tu jako kontrpunkt jednorazowość, przemijalność chińskijskich towarów, których nie sposób ponownie użyć. Odpadki, śmieci po dawnej epoce stają się podstawą nowego świata indywidualizmu, w którym dochodzi do spontanicznego, ponownego wykorzystywania przedmiotów, do przesunięć i przemian rzeczy.¹⁶ Świat ten jednak nie mógł się w pełni rozwinąć, przynajmniej na poziomie rzeczy, przytłoczony nawałami, naręczami, stosami przedmiotów importowanych z Chin.

Rzeczy wynurzające się z przeszłości są także świadectwem traum. Świecą u Stasiuka złowrogim blaskiem, emanują złą energią, jak w przypadku złota, kosztowności pozostałych po zgładzonych Żydach. Stasiuk w przejmujący sposób opisuje powojenne poszukiwania złota w popiołach, doskonale oddaje psychologię biedaków z polskijskich wsi i miasteczek, którzy decydują się na ten krok, aby poprawić swoją nędzną egzystencję: „*Bo przecież niczyje leży w pokładach popiołów, które są jak przedwieczny minerał, jak geologia: wapń, krzem, potas, pierwiastki, a nie żadne życie. Więc niczyje, zostawione na przepadek, bo ziemia wchłonie głębiej i głębiej, i na wieki wieków, i nikomu nic do tego. Tak. Bo ich już nie ma tak bardzo, jakby nigdy nie było. [...] Więc przysmykam powieki i widzę, jak rozkopują i grzebią, czujni, niewinni i zachłanni*” (s. 110–111).

15 KRAJEWSKI, Marek: *Przedmiot, który uczłowiecza...* Op. cit., s. 52.

16 RAKOWSKI, Tomasz: *Przemiany, przesunięcia, przedmioty przejściowe. Antropologia rzeczy. Kultura Współczesna*, 2008, nr 3, s. 61.

Jednak pożydowskie złoto ma gęstą, ciemną, magiczną aurę, można za nie wprawdzie wybudować większy dom, żyć zamożniej, ale jest to życie z polkniętą trucizną, o której nie wiadomo, kiedy zadziała, jak pisze obrazowo Stasiuk (s. 112). Są to rzeczy, przedmioty, które oskarżają,¹⁷ mienie, które jest w pewnym sensie echem swoich pierwotnych właścicieli i w jakimś momencie może przemówić ich martwym głosem. Dochodzi tym samym do ciekawego zjawiska – ci, którzy podlegli reifikacji, którzy byli traktowani przedmiotowo, zamienieni w nic nieznaczącą rzecz, odwiezieni pociągami do obozów koncentracyjnych i tam zgładzeni, otrzymują prawo głosu poprzez przedmioty, które także podlegają reifikacji, bo w nich samych odzwierciedla się człowiek, do którego rzeczy owe należały.¹⁸ Przedmioty są personifikowane, mają moc przekazywania informacji o tym, co tak naprawdę się wydarzyło. Przypominają tykającą bombę, która może w każdym momencie wybuchnąć.

Podobnie jest także w przypadku pożydowskich domów, w których chcą zamieszkać nowi lokatorzy. „*Doskonale wiadomo, że dramatyczne zmiany w środowisku rzeczy, spowodowane wojną lub katastrofą naturalną, mają traumatyczne konsekwencje. Utrata dobytku, domu, miasta, farmy czy terenu łowieckiego wytwarza brak, z którym trudno pogodzić się psychicznie.*”¹⁹ Domy, rzeczy pożydowskie są według Stasiuka przesiąknięte śmiercią, są rzeczami przenikniętymi tłustym, krematoryjnym dymem (s. 88). Według Olsena właśnie przedmioty porzucone, nagle opuszczonych, domostwa pozbawione gospodarzy stają się częstym tematem literackim obrazującym dramat żydowskiej Zagłady,²⁰ są symbolami świata, który odszedł. Śmierć pokazana jest jako coś, co przyszło nagle, jest zjawiskiem niesystemowym, a w nagłej śmierci dochodzi do naruszenia jednokierunkowości czasu, jak pisze Ivo Pospíšil.²¹ Przedmioty codziennego użytku noszą w sobie znamię rozkładu i zniszczenia, są świadectwem traum, o których żyjący na próżno starają się zapomnieć. „*A co? Miało tak leżeć? A co? Miało tak stać? Więc weszliśmy w ich życie, nie dzieląc ich losu, bo któż by chciał albo śmiał? Żyjemy na zgłiszczach, mamy zwęgloną, martwą pamięć. Pustą. [...] Weszliśmy do cudzych domów i w szafach rozkładaliśmy nasze rzeczy. [...] Patrzyliśmy przez cudze okna, myśląc, że to jest nasz widok*” (s. 88–89).

Pojawia się tu często eksponowany motyw pustki zapelnianej czymś nowym, pustki, która mówi za pośrednictwem oskarżających przedmiotów.²²

Stasiuk, podobnie jak Bożena Schallcross, autorka fundamentalnej monografii poświęconej zagadnieniom rzeczy i Holocaustu pt. „*Rzeczy i Zagłada*”, stara się odnaleźć zatarte ślady zmarłych i odtworzyć żywotną więź między człowiekiem a przedmiotem.²³

17 PIOTROWIAK-JUNKIERT, Kinga: *Rzeczy ż... O wojennych i powojennych lekturach przedmiotów. Ginczanka, Ficowski, Mezei, Borbély*. In: DZIEWOŃSKA-KISS Dorota – JANIEC-NYITRAI, Agnieszka – RÁDULY, Zsuzsanna (eds.): *Polono-Hungarica* 2016, Budapest: Lengyel Filológiai Tanszék, 2016, s. 249.

18 MIKOŁAJCZYK-WOJCIECHOWSKA, Natalia: *Symfonia rzeczy. Funkcje opisów przedmiotów w prozie Stefana Chwiina*. Acta Universitatis Wratislaviensis. Prace Literackie XLVII, 2007, s. 210.

19 OLSEN, Bjørnar: *W obronie rzeczy. Archeologia i ontologia przedmiotów*. Op. cit., s. 243.

20 Tamże, s. 143.

21 POSPÍŠIL, Ivo: *Prostorovost/ spaciálnost/ areálovost literatury*. World Literature Studie 19, 2010, nr 2, s. 63.

22 PIOTROWIAK-JUNKIERT, Kinga: *Rzeczy ż... O wojennych i powojennych lekturach przedmiotów. Ginczanka, Ficowski, Mezei, Borbély*. Op. cit., s. 245–246.

23 SCHALLCROSS, Bożena: *Rzeczy i Zagłada*. Kraków: Universitas, 2010, s. 25.

W obrazach rozkładu i przemijalności ludzkiego życia pojawia się częsta w utworach pisarza melancholia i nostalgia, doświadczenie straty i nieodwracalnego końca.²⁴ Stasiuk jednocześnie zwraca uwagę na wielonarodowość Europy Środkowej, na istotny czynnik żydowski, który wpływał na rozwój tego regionu.²⁵

Podsumowanie

Przedmioty osadzają człowieka w świecie, stabilizują jego istnienie, mają istotny wpływ na ludzkie zwyczaje, mają wpływ na kształt kultury, jak podkreśla przywołany już norweski badacz B. Olsen: „Wylonięcie się rozpoznawalnych struktur czy instytucji wymaga nie tylko sieci relacji pomiędzy jednostkami, ale i stabilności, konkretności i bezpieczeństwa, innymi słowy – rzeczy. Poprzez naszą wymianę z rzeczami nasze zwyczaje i czynności stają się standardowe i przewidywalne, tworzą to, o czym lubimy myśleć jako o strukturach i instytucjach (społecznych). Pozbawione namacalności i uporczywości rzeczy, struktury te uległyby erozji.”²⁶

Przedmioty, stanowiąc więc istotny budulec rzeczywistości, są jak beton scalający niepewność i chwiejność świata, jednocześnie to właśnie one pozwalają uchwycić ową efemeryczność pewnych idei, ulotność dyskursów, amorfie rzeczywistości. To właśnie zwracając się ku rzeczom, przedmiotom, produktom i towarom Stasiuk potrafi dostrzec i opisać niekiedy trudno dostrzegalne zmiany współczesnego świata. Rację ma Marta Cobel-Tokarska, która zauważa, że Stasiuk zdecydowanie oddaje głos przedmiotom, częściej opisuje pejzaże i rzeczy, niż ludzi.²⁷ W esejach podróżniczych jest to jeszcze wyraźniej widoczne. Przedmioty, które pisarz spotyka podczas swoich podróży, mają moc przywracania wspomnień i ciągłego odnawiania przeszłości, taki właśnie jest jeden z celów wypraw pisarza.²⁸

Stasiuk zwracając uwagę na istotność materialnego świata rzeczy wielokrotnie w swoich esejach potwierdza stanowisko Olsena, który pisze wprost: „Wierzę, że materialny świat istnieje, a rzeczy konstytuują podstawowy i stały element naszej egzystencji. Rzeczy, materiały, krajobraz mają konkretne właściwości oddziałujące i kształtujące zarówno naszą ich percepcję, jak i nasze z nimi współzamieszkiwanie.”²⁹ Człowiek wytwarza rzeczy, ale również jest wytwarzany poprzez rzeczy, kształtowany poprzez to, co go otacza.³⁰ Świat Stasiuka zbudowany jest z konkretności, jego piarstwo cechuje nieufność do nieokreślonego, dlatego właśnie punktem wyjścia jego rozważań są właśnie realnie istniejące przedmioty, które tworzą

24 LECH, Jacek: *Patrząc na mapę, spoglądam w nicość. Wokół melancholii i nudy w wybranych tekstach prozatorskich Andrzeja Stasiuka*. Tematy i konteksty, 2015, nr 5, s. 48–50.

25 ZELENKA, Miloš: *Koncepcje střední Evropy v slovansko-maďarských souvislostech*. Slavica litteraria 14, 2011, nr 1, s. 88.

26 OLSEN, Bjørnar: *W obronie rzeczy. Archeologia i ontologia przedmiotów*. Op. cit., s. 217.

27 COBEL-TOKARSKA, Marta: *Bieda Europy Środkowej w narracjach Andrzeja Stasiuka*. Op. cit., s. 61.

28 KOŁODZIEJCZYK, Dorota: “The Slavic on the road” – Eastern European negative nativism in Andrzej Stasiuk’s travelogues. *Kultura-Historia-Globalizacja*, 2010, nr 7, s. 101.

29 OLSEN, Bjørnar: *W obronie rzeczy. Archeologia i ontologia przedmiotów*. Op. cit., s. 11.

30 KRAJEWSKI, Marek: *Przedmiot, który uczłowiecza...* Op. cit., s. 43.

mozaikę, pewien fragmentaryczny obraz, pewną wizję, która, jak stwierdza Adam F. Kola nie rości sobie prawa do uniwersalności,³¹ ale jednocześnie podaje świadectwo o przemianach współczesnego świata.

Bibliografia

- BERNACKI, Marek: *Andrzeja Stasiuka przestrzenne doświadczenia Nicości: zapiski z wyprawy mongolskiej*. Postscriptum Polonistyczne 31, 2014, nr 1, s. 81–92.
- COBEL-TOKARSKA, Marta: *Bieda Europy Środkowej w narracjach Andrzeja Stasiuka*. Kultura i społeczeństwo, 2012, nr 1, s. 51–80.
- DOMAŃSKA, Ewa: *Humanistyka nie-antropocentryczna a studia nad rzeczami*. Kultura Współczesna, 2008, nr 3, s. 9–21.
- DOMAŃSKA, Ewa: *Problem rzeczy we współczesnej archeologii*. In: KOWALEWSKI, Jacek – PIASEK, Wojciech – ŚLIWA, Marta (eds.): *Rzeczy i ludzie. Humanistyka wobec materialności*. Olsztyn: Instytut Filozofii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, 2008, s. 27–60.
- HEIDEGGER, Martin: *Rzecz*. Odczyty i rozprawy, Kraków: Aethesia, 2002, s. 145–164.
- KOLA, Adam F.: *Europa w dyskursie polskim, czeskim i chorwackim. Rekonfiguracje krytyczne*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2011.
- KOŁODZIEJCZYK, Dorota: *“The Slavic on the road” – Eastern European negative nativism in Andrzej Stasiuk’s travelogues*. Kultura-Historia-Globalizacja, 2010, nr 7, s. 97–108.
- KRAJEWSKI, Marek: *Przedmiot, który uczłowiecza...* Kultura Współczesna, 2008, nr 3, s. 43–54.
- LECH, Jacek: *Patrząc na mapę, spoglądam w nicość. Wokół melancholii i nudy w wybranych tekstach prozatorskich Andrzeja Stasiuka*. Tematy i konteksty, 2015, nr 5, s. 46–59.
- MIKOŁAJCZYK-WOJCIECHOWSKA, Natalia: *Symfonia rzeczy. Funkcje opisów przedmiotów w prozie Stefana Chwina*. Acta Universitatis Wratislaviensis. Prace Literackie XLVII, 2007, s. 209–229.
- OLSEN, Bjørnar: *W obronie rzeczy. Archeologia i ontologia przedmiotów*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich PAN, 2013.
- PIOTROWIAK-JUNKIERT, Kinga: *Rzeczy ż... O wojennych i powojennych lekturach przedmiotów. Ginczanka, Ficowski, Mezei, Borbély*. In: DZIEWOŃSKA-KISS, Dorota – JANIEC-NYITRAI, Agnieszka – RÁDULY, Zsuzsanna (eds.): *Polono-Hungarica 2016*, Budapest: Lengyel Filológiai Tanszék, 2016, s. 245–256.
- POSPÍŠIL, Ivo: *Prostorovost/ spaciálnost/ areálovost literatury*. World Literature Studies 19, 2010, nr 2, s. 61–73.
- RAKOWSKI, Tomasz: *Antropologia rzeczy: wprowadzenie*. Kultura Współczesna, 2008, nr 3, s. 5–8.
- RAKOWSKI, Tomasz: *Przemiany, przesunięcia, przedmioty przejściowe. Antropologia rzeczy*. Kultura Współczesna, 2008, nr 3, s. 55–7.
- SCHALLCROSS, Bożena: *Rzeczy i Zagłada*. Kraków: Universitas, 2010.
- STASIUK, Andrzej: *Wschód*. Wołowiec: Czarne, 2014.

31 KOLA, Adam F.: *Europa w dyskursie polskim, czeskim i chorwackim. Rekonfiguracje krytyczne*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika. s. 72.

Agnieszka Janiec-Nyitrai (Budapešť)

Otoczony obfitością nicości. Antropologia rzeczy w zbiorze esejów Andrzeja Stasiuka *Wschód*

SZYDŁOWSKA, Joanna: *Retoryka rzeczy a proces zdomowienia w przestrzeniach pojaltańskiego Okcydentu*. *Anthropos*, 2011, nr 16–17, s. 127–141.

ZELEŃKA, Miloš: *Koncepcje střední Evropy v slovansko-maďarských souvislostech*. *Slavica litteraria* 14, 2011, nr 1, s. 87–94.

PhDr. Agnieszka Janiec-Nyitrai, PhD.

Ústav slovanské a baltské filologie, Univerzita L. Eötvöse
1088 Budapešť, Múzeum krt. 4/D., Maďarsko
janiec.nyitrai@gmail.com